

Om politikernes rolle før den 19. september får vi kun at vide, at Buhl i sommeren 1944 opfordrede politimester Seidenfaden til at overtage posten som politidirektør, »så såre tyskerne var ude af landet«, og at politiinspektør Svend Holten ved et tilfælde var blevet opmærksom på det. Vi efterlades med det indtryk, at Holten og Seidenfaden på eget initiativ er begyndt organiseringen af det illegale politi – og det kan dog vistnok ikke være sandheden (s. 134). Sandheden får vi nok aldrig at se, og det er lidt trist. For det betyder, at vi skal slås med så mange myter. Det skal såvist ikke bebrejdes dr. Hæstrup; hvor kilderne tier, er historikeren hjælpeløs.

Dr. Hæstrup satte sig med sit store værk som mål at skildre det komplekse samspil mellem modstandsbevægelsen og departementschefstyret. Han har gjort mere end det. Han har givet væsentlige bidrag til en karakteristik af det større samspil, omfattende også politikere og erhvervsorganisationer, som var hemmeligheden bag det danske samfunds seje evne til at hele sine egne sår. Han har belyst den umådelige styrke, som lå i alle de bestemmende kredses fundamentale kongenialitet, deres vilje til i enhver situation at finde den »halve løsning«, som fik båden, hvori vi alle var, til at holde sig flydende og i nogenlunde smult vande.

Erik Stig Jørgensen

Aage Trommer: Modstandsarbejde i nærbillede. Odense University Studies in History and Social Sciences. Vol. 7. Odense University Press 1973. 515 s. 90 kr. + moms.

Aage Trommers oprindelige opgave som Jørgen Hæstrups medarbejder var studiet af modstandsbevægelsen i det sydlige Jylland, det område, der siden januar 1944 udgjorde den illegale region III. I modsætning til Hæstrup selv og til kollegerne skulle han dermed hellige sig et lokalhistorisk studium med alle dets muligheder for at nå ud til dem, som gjorde den umiddelbare indsats på kampens usynlige frontlinje – fremstillede illegale blade, organiserede grupper, lavede industri- og jernbanesabotage: »undersøge modstandsbevægelsens udvikling indefra og nedefra« (s. 14), for derved at kunne drage »holdbare konklusioner om modstandsbevægelsens personelle og organisatoriske karakteristika« (s. 377).

Undervejs har forfatteren kvalificeret sig gennem to arbejder om helt centrale områder: »Folkestrejken i Esbjerg 1943. Besættelsens første folkestrejke« (1966) og »Jerbanesabotagen i Danmark under anden verdenskrig. En krigshistorisk undersøgelse« (1971, disputats). Begge

emner var han stødt på under studiet af de sydjyske forhold, og han kunne nu vende tilbage med et dybtgående kendskab til strejkeproblemer og en gennemarbejdet teori om jernbanesabotagens militære virkninger.

Regionen – midt mellem (opadtil) Jyllandsledelsen og centrale organer i København som Frihedsrådet og Den Lille Generalstab og (nedadtil) byer, sogne og organisationer – er utvivlsomt det frugtbarste plan at arbejde på. Herfra er det både muligt at nå helt til bunds til enkeltgrupper og enkelte mennesker, og at belyse fundamentale generelle problemer. Trommers arbejde har givet os mere velunderbyggede og i flere tilfælde reviderede svar på nogle grundlæggende spørgsmål i det illegale Danmarks historie: Hvor rodfastet, hvor udbredt var modstandsbevægelsen? Blev den inspireret og organiseret nedefra (spontant) eller oppefra (via organisationer)? Hvad var det fundamentale element i al modstandsaktivitet? I hvilke miljøer opstod og udbredtes bevægelsen? Hvilke indre spændinger var der tale om?

På spørgsmålet *nedefra eller oppefra* må Hæstrups opfattelse revideres; hvor han taler om »de privates kamp«, »de ensommes kamp«, konkluderer Trommer: »Nøgleordene til forståelse af den tidlige illegale situation var ikke »den private« og »den enkelte«, men »kommunisterne« og »Dansk Samling«, for det var dem, der formerede geledderne, og i deres cirkler var der ingen ensomhed, tværtimod sammenhold og psykisk afstivning« (s. 375–76). Hermed er også talt om *miljøerne*, jordbunden, som var at finde i organisationer og foreninger, fortrinsvis på de politiske yderfløje, evt. arbejdspladser og bekendtskabskredse, og om *det grundlæggende element*, det der altid var forudsætningen: skabelsen af kontakter på alle planer, opbygning af organisation. »Organiseringen af arbejdet var illegalitetens alfa og omega« (s. 376), »Det illegale arbejde kom i en vis forstand aldrig ud over organisationsstadiet« (s. 377).

Med »kommunister« og »Dansk Samling« er den afgørende *spænding* anslået: den politiske, som også for en stor del lå i forholdet modstandsbevægelse – officerer. Hertil var der veteranerne contra de senere tilkomne (senest tilkomne: »de sidste dages hellige«). For veteranerne var meget, meget få. »Dråber i folkehavet« (s. 378). En opgørelse i tal er naturligvis meget vanskelig, alene fordi begrebet modstandsfolk, frihedskæmpere, ikke kan afgrænses. »Der var dem, der lagde krop til og løb en risiko på liv og død. Der var andre, der lagde postadresse til« (s. 15). Lige indtil det sidste krigsår var det Tordenskjolds soldater, og det tynkede svært ud i rækkerne. Men det, der også karakteriserede situationen, var at det illegale potentiel viste sig at være ubegrænset.

Talmæssige skøn kan opstilles for Syd- og Sønderjylland: direkte

aktive illegale i 1942 og 43 »skal tælles i snese snarere end i hundreder« (s. 389). Senere var der flere; den sidste regionsledelse angav tallet på sabotagefolk pr. maj 1945 til 252. Men hertil kom (stort set siden efteråret 1944) regionens militær- eller ventegrupper, mere eller mindre vel udrustede og uddannede, som udgjorde godt 4000, samt nogle kategorier, som forfatteren, der helst kun ser størrelser, som kan vejes og måles, ikke regner med: folk, der var knyttet til de forskellige grene af bladvirksomheden og hjælpere af mange kategorier.

I hvilken grad var en enkelt af de seks regioner, som Danmark blev opdelt i, repræsentativ for hele landet? Hvilke særlige træk karakteriserede det syd- og sønderjyske område? Forfatterens opfattelse, som bygger på et dybtgående kendskab til hele besættelsestidens historie, er at hans resultater i de fleste væsentlige træk tegner det almene billede. I forbindelse med rekrutteringen af folk til de tidligste grupper: »Der er al god grund til at formode, at dette hjørne af landet vil være repræsentativt også for resten« (s. 16); i konklusionen fastholdes dette med et principielt forbehold over for de specifikke træk, som der alle steder måtte være tale om.

For Sønderjyllands vedkommende gjorde der sig særlige forhold gældende på to områder: for det første var der et tysk mindretal, hjemmetyskerne; de følte som en ekstra fare for de illegales sikkerhed, og den kreds, hvorfra modstandsfolk kunne rekrutteres, var formindsket med deres andel i befolkningen. Imidlertid viste det sig, at dette sidste ikke betød noget for, hvor stor tilslutningen til modstandsbevægelsen blev; de procenttal, som kan beregnes, er stort set de samme syd og nord for Kongeåen.

For det andet havde den dansksindede befolkning i Nordslesvig en særlig tradition for kamp mod tyskerne, en ikke-voldelig kamp, hvis strategi strakte sig over årtier eller generationer og var uforenelig med aktivisternes ligepå og hårdt, slå til og forsvind, her og nu. Ovennævnte beregning viste jo imidlertid, at dette forhold heller ingen talmæssig betydning fik. Modsætningerne var vel ikke forskellige fra dem, der fandtes andre steder i landet mellem passive og aktive, men bitrere; »Parterne kom ikke på talefod« (s. 399). Bogens sidste billede illustrerer det: klar til at modtage de engelske styrker ved Kruså står amtmand Refslund Thomsen, kontorchef i Udenrigsministeriet Frants Hvass og redaktør Franz v. Jessen. Men de kom til at vente forgæves; de blev holdt tilbage af modstandsfolkene, og det blev regionsledelsens repræsentanter, Jepsen, Kruuse og Stephensen, der mødte de allierede (*deres* allierede, af gavn om ikke af navn).

Det vil være den lokalhistoriske undersøgelses styrke, at den kan gå

ind på alle eller de væsentligste sider af modstandsarbejdet og i et tværsnit vise *samspillet* mellem de forskellige aktiviteter. I disputatsen om jernbanesabotagen gennemførte Trommer et længdesnit og anlagde atter inden for sit emne et bestemt snævert synspunkt; han satte sig udtrykkeligt som mål at bestemme den militære betydning af sabotagen, forstået som konkrete forsinkelser af tyske troppetransporter, ikke den politiske og psykologiske, og han fandt, at betydningen i militær henseende var meget ringe. Disputatsen blev mødt med kritik og protest fra opponenter og fra datidens aktive, såvel menige som ledende modstandsfolk og SOE-chefen Hollingworth. Man fandt, at Trommers fremstilling ikke svarede til krigens virkelighed.

I hvilken grad fastholder forfatteren nu sine synspunkter? Er han i stand til at inddrage de politiske og psykologiske aspekter, han tidligere så bevidst holdt udenfor?

I juni 1944, kort efter at invasionen i Normandiet var begyndt, udsendte den allierede overkommando, SHAEF, sin operationsbefaling no. 1, og i den finder forfatteren sit holdepunkt for en vurdering af sabotagen: »Sabotagen kunne have mange andre virkninger. Den kunne i politisk henseende tænkes at belaste det danske forhold til besættelsesmagten end yderligere, ligesom den måske kunne virke fremmende for bestræbelser på at opnå status som allieret på lige fod med Tysklands øvrige fjender. Den havde psykologiske virkninger såvel på det kollektive plan ved at vise, at det danske folk var rede til at tage sin tårn, som individuelt ved at gøre livet mere meningsfuldt for sine udøvere. Men når alt dette er sagt, må det også slås fast, at når SHAEF udbad sig jernbanesabotage og ikke andre former for sabotage, var det, fordi man havde brug for denne form for sabotage til at sinke de tyske troppebevægelser. Det var, hvad SHAEF sagde. Det var, hvad SHAEF mente. Intet mere. Og intet mindre« (s. 197).

Forfatteren er polemisk, mens hans kritikere vil ikke føle sig overbevist. For hvad andet end rent militære anvisninger kan man vel vente at finde i en operationsbefaling? Og SHAEF stod ikke alene bag sabotagen. Efter landgangen på kontinentet tog SHAEF nu kommandoen, men det var SOE, som havde været med til at skabe grupperne og bygge organisationen op, og som stadig leverede alle forsyninger af sprængstof og våben. Og SOEs målsætning rakte langt videre end til togforsinkelser.

Trommer fastholder længere fremme sin kritik af det decentraliserede system, hvorefter initiativet til sabotageaktioner i høj grad lå ude hos grupperne, og ledelsens formåen, såvel regions- og Jyllandsledelse som SOE, og han tilføjer som en ny vurdering, at det efterretningsstof, på grundlag af hvilket aktionerne måtte planlægges, var mangelfuldt. Han afviser øjensynligt, at selve det kildemateriale, som i dag

står til rådighed, skulle være ensidigt og ufuldstændigt, således som det blev hævdet under oppositionen og af Hollingworth.

På den anden side viser ovenanførte linjer, at jernbanesabotagen i denne fremstilling indsættes i en bredere sammenhæng og betragtes fra alle sider. I konklusionen hedder det, »at bedømt ud fra Jylland og i særdeleshed fra Syd- og Sønderjylland fik sabotagen sin væsentligste betydning på det politiske og det psykologiske plan« (s. 395). Men hvordan måles en sådan betydning? Spørgsmålet står åbent.

I det tværsnit, som Region III udgør, belyses de vigtigste sider af modstandsarbejdet, og sammenhængene træder frem mellem grupper og enkeltpersoner på gulvet og de højere led i systemet, og mellem de forskellige former for aktivitet. Ved siden af den overordnede faktor: organisation er det først og fremmest bladvirksomhed og andet politisk arbejde; strejker; transport, fordeling og opbevaring af våben og sprængstof; sabotage (industri- m. m. og jernbane-); opstilling, træning og udrustning af ventegrupper; flygtningehjælp; efterretningsvirksomhed. På en række felter foretages dybtgående undersøgelser af stor generel interesse. Det gælder således strejkerne i 1943 og 44, hvor en række studier på det lokale plan blotlægger de mange forskellige faktorer og den dynamik, som virkede. Forfatteren efterlyser en undersøgelse på landsplan af 1944-strejkerne, som havde en anden karakter end auguststrejkerne året før. Her må ligge en opgave for den udforskning af arbejderbevægelsens historie, der er så stor interesse for i disse år.

Fremdeles kastes der lys over vigtige sider af de politiske gruppers arbejde: kommunisterne, der i begyndelsen dominerede billedet som pionerer på venstre fløj, men som havde så store tab, at de efterhånden var ved at drukne i mængden. Frit Danmark, som var kommunisternes redskab til skabelsen af en folkefront. Ringen, der »udviklede sig til noget af en notabelforsamling« (s. 221), og som spillede en meget stor rolle netop i region III. Men det påvises også klart, at de politiske og organisatoriske skillelinjer blev mere og mere udviskede, jo længere man kom ned i systemet.

Bogen er disponeret i 13 kapitler, kronologisk opstillet og skiftende mellem de forskellige hovedemner. Sagregisteret med fremhævelse af de vigtigste afsnit er et godt hjælpemiddel til at holde sammen på emnerne. Konklusionen s. 372-400 kan læses selvstændigt og udgør i vid udstrækning en aktuel status over forskningen af modstandsbevægelsens historie.

Når regionen er det plan, arbejdet udgår fra, og organisation nøgleordet for al illegal aktivitet, må skildringen af, hvorledes Region III blev bygget op, blive bogens centrale del. Den første begyndelse lå i januar 1944, da de psykologiske forudsætninger for denne udbygning

af modstandsbevægelsen var til stede efter 29. august 1943. De foregående knapt fire år optager ca. 130 sider, det følgende godt et år ca. 220 sider. Regionens historie var et drama i fem akter: tre opbygninger, afbrudt af to oprulninger; hver gang måtte man begynde fra grunden: finde kontakter opad og til siden, etablere forbindelser; hver gang blev regionen stærkere end før Gestapos aktioner. Jyllandslederen, oberstløjtnant Bennike, som vel almindeligvis ikke var særlig poetisk i sin udtryksform, talte slet ikke om det uudtømmelige potentielle, men citerede en verselinje med lokal tilknytning (rapport til London, december 1944): »For de gamle, som faldt, er der ny overalt. De vil komme, hver gang der bliver kaldt«.

Spørgsmålet om, hvorfor oprulningerne skete, går forfatteren kun i ringe grad ind på, men opbygningerne skildres helt ned til de sønderjyske græsrodde. Mange, mange enkeltheder giver os fast grund under fødderne. Illegale blade, våben, møder, sabotagehandlinger og diverse episoder passerer revue. Det er sværere at forsone sig med, at så mange mennesker glider forbi, hvoraf læseren kun kan rumme et mindretal. Forfatteren siger, at fremstillingen indeholder mange navne – »formentlig også flere, end den nok så omhyggelige og tålmodige læser har kunnet holde styr på« (377), men han burde have hjulpet sine læsere bedre. Tager man som eksempel afsnittet om Kolding november 1944–maj 1945, så optræder der på de godt tre sider 36 personer. 11 af dem er gamle kendinge (?), 25 møder vi for det første og for de flestes vedkommende eneste gang. (To findes ikke i personregistret). Det ville have lettet læsningen betydeligt, hvis det var angivet, når en person blev omtalt første gang, og/eller hvis der fandtes henvisning til, hvor han tidligere optræder. Nu er der kun registret at ty til, og her anføres ofte ved et navn en lang række sidetal, hvoraf de fleste er uden betydning.

Søger man i registret navne med 8–10 eller flere henvisninger, får man et gruppe på 25–30 mænd, som var hovedpersoner i Region III. Disse hovedpersoner – lærer, kusk, ingeniør, kaptajn, maskinarbejder, bankassistent, montør, handelsmedhjælper, reservepolitibetjent, elektriker, malersvend osv. – burde (udvalgt efter en bedre metode end ovenanførte) være fremhævet, f. eks. med hjælp af fotografier. – En eller anden form for oversigter, hvorpå alle var anbragt i tid og rum med angivelse af deres virkeområde, havde også været til nytte; de tre tavler over grupper og kontakter er kun til begrænset hjælp. For vi vil ikke undvære denne hær af almindelige mennesker; det er en af bogens store fortjenester, at den præsenterer dem for os.

Men det må nok tilføjes, at det sociologiske og psykologiske er forholdsvis svagest behandlet i Aage Trommers bog. Under studiet af de tidligste grupper søger forfatteren at bestemme rekrutteringsgrundlaget og me-

dierne for illegalitet, men disse spørgsmål forfølges langt mindre ihærdigt under behandlingen af den senere periode, da bevægelsen voksede i bredde. »Lederne kom stadig i forbløffende høj grad fra de samme cirkler, som i den tidligste tid havde båret det illegale arbejde frem« (s. 381). Men hvem var alle de menige? Også spørgsmål om menneskelige vilkår, kampmoral, humør kunne man ønske en mere indgående behandling af i et arbejde af denne karakter. Der må være stof herom i kilderne.

For en undersøgelse som »Modstandsarbejde i nærbillede« spiller beretningsmaterialet en meget stor rolle, omend det dokumentariske stof fra samtiden er uomgængeligt nødvendigt til kontrol deraf. Der er tale om beretninger fra eller referater af samtaler med langt over 400 gamle modstandsfolk, mest fra begyndelsen af 1960'erne; Aage Trommer har selv ført godt en tredjedel i pennen i form af samtalereferater, hvortil kommer supplerende oplysninger pr. telefon eller på anden måde. Naturligvis er han dermed ikke trængt til bunds over alt; »... dette er blot det minimum, der kan konstateres i det bevarede materiale, og der kan meget vel have været flere grupper«, hedder det et sted. Beretningsmaterialets store betydning er udtryk for, at væsentlige sider af fortiden går tabt, hvis ikke samtidshistorikeren skaber materiale, mens tid er, og søger hjælp til tolkninger hos dem, der selv tog del i begivenhederne.

Det er denne bogs særlige fortjeneste, at den ikke mindst på grundlag af et således tilvejebragt materiale først og fremmest handler om den nederste sfære, hvor der skulle oprettes kontakter og dannes grupper, instrueres og skaffes våben, laves sabotage, passes på tyskerne. Den når dog også op til den større politik i regionsledelsen og Jyllandsledelsen, men kun til Frihedsrådet og SOE for at sætte de Syd- og Sønderjyske forhold ind i en større sammenhæng.

Christian Tortzen